

RONDREIZENDE HEELKUNDIGE SPECIALISTEN (18de eeuw)

Naar Alfons Van Werveke

Aansluitend bij het verhaal van de wonderen verricht door ambulante ‘tandmeesters’ in GT 2021 nr. 4-5, peilt deze bijdrage naar de achtergrond van het verschijnsel ‘rondreizende heelmeester’ in vroeger eeuwen. We doen dat aan de hand van een bewerkte tekst van Alfons Van Werveke die in de jaren 1930 twee types specialisten beschreef die van stad naar stad trokken om hun kunde en kunst uit te oefenen: zogenaamde ‘steensnijders’ en oogheelkundigen, meer bepaald ‘kataraktlichters’. De reden voor hun rondreizende praktijk is te zoeken in het feit dat er voor hun specialiteit te weinig patiënten per lokaliteit waren. Er was toen, net als nu nog, voldoende ‘patiëntmateriaal’ nodig om ervaring op te doen, handig te worden en te blijven. De reismogelijkheden waren beperkt. Klinieken bestonden nog niet: de hospitalen of gasthuizen deden niet meer dan onderkomen bezorgen aan wie het nodig had. De lijdende kon ook niet naar een bepaalde stad ergens ver weg (naar de normen van die tijd) trekken om zich te laten behandelen. De specialist kwam naar hen toe: hij liet bekend maken dat hij een tijdlang in deze of gene stad zou verblijven en de patiënten ‘stroomden’ toe, althans zij die het konden betalen. Sommigen werden door de Stad betaald om ook hulpbehoevenden te verzorgen. Van Werveke geeft nog een andere reden op voor hun veelvuldig reizen: hun vele falen, hun onkunde in feite.

We zagen in GT al hoe een tweetal ‘tandmeesters’ te werk gingen of althans welke tandheelkundige wonderen ze pretendeerden te verrichten. Deze lichtjes onthutsende anekdotiek, wordt hier aangevuld en gekaderd.

De rondreizende heelmeesters waren meestal steensnijders of oogheelkundigen. Patiënten met blaasstenen leden aanhoudend pijn en stierven uiteindelijk aan uremie (verhoogd ureumgehalte in het bloed) door blaasretentie. Grijs staar (vertroebeling van het lensvocht) kan tot volledige blindheid leiden. De door van dergelijke ‘specialisten’ behandelde kwalen kwamen niet in voldoende aantal voor, zelfs in een stad als Gent, die nooit meer dan 50.000 inwoners telde, om voldoende op te brengen voor het levensonderhoud. De ware reden voor hun rondreizen moet echter elders gezocht worden. Dat zal duide-

lijk blijken uit wat hierna beschreven wordt. We moeten hieraan toe voegen dat er in de steden goed opgeleide chirurgijnen een vaste praktijk uitoefenden. In Gent was Jan Palfijn zo iemand. In de zeventiende en achttiende eeuw werden ze slechts toegelaten tot het beroep na het doorlopen van lange stages en het slagen in theoretische en praktische proeven, opgelegd door de officiële stedelijke medische colleges.

‘Van den steen snijden’

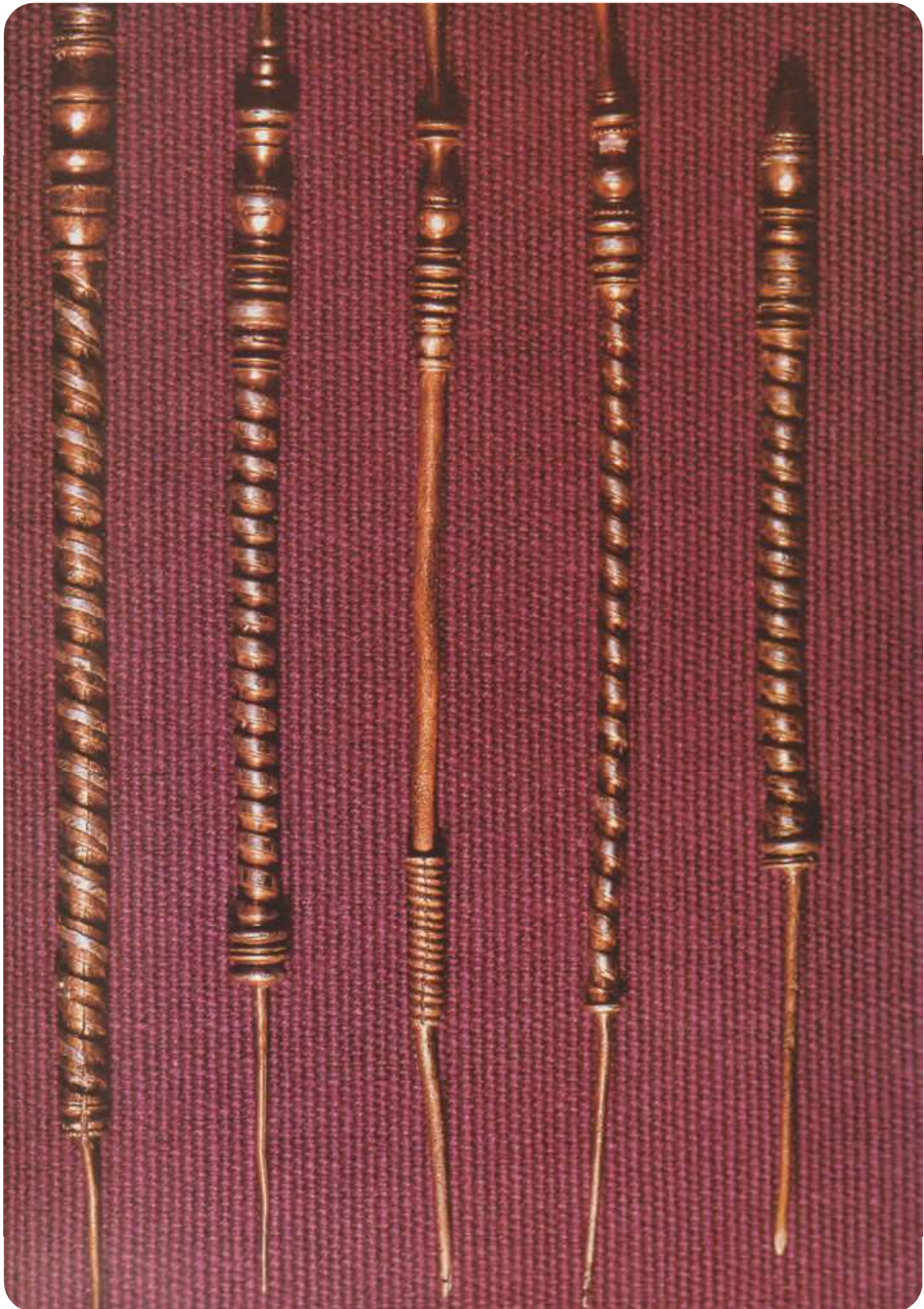
Een nota van de abdis van het gasthuis in de Bijloke, uit de eerste jaren van de achttiende eeuw, geeft de uitslag aan van steensnijden bij drie kinderen behandeld door de Antwerpenaar Jan Born: één genas, twee stierven. Een zekere Pieter Kerel opereerde in 1705 ook twee kinderen: twee doden. François Raussin, chirurgien-majeur van het koninklijk gasthuis van Cambrai, presteerde beter: hij slaagde in acht gevallen en mislukte in één. Het jaar nadien deed hij nog twee goed gelukte steensneden.

De befaamde Gentse anatoom en heelmeester Jan Palfijn deed een boekje open over de prestaties van Jacques Baulot (of Baulieu), beter bekend als Broeder Jacques of Jacomo de eremijt, geboren in de Franche-Comté in het noordoosten van Frankrijk (1651) en gestorven in 1720. Zijn ouders, te arm om hem enig onderwijs te bezorgen, slaagden er in hem dienst te laten nemen bij de militaire ruitery, waar hij van de rondreizende chirurgijn Pauloni, het aderlaten, steen- en breuk snijden leerde. Zes jaar lang kon hij bij die leermeester werken. Toen deze naar Venetië vertrok, had Jacques voldoende kennis en kunde opgedaan om zelfstandig te opereren. Hij vestigde zich in de Provence en werd onder de naam Frère Jacques lid van de ‘Derde orde van Sint-Franciscus’, een vereniging van godvruchtige leken.

Deze ‘broeder’ werd befaamd nadat hij een succesvolle steensnede uitvoerde in aanwezigheid van heelmeesters van het Parijse Hôtel-Dieu. Toen werd hem een zaal met 82 lijdens aan (blaas)steen toevertrouwd. Daar boekte hij minder succes: 25 van zijn ‘gevallen’ overleden. Vrezend voor zijn goede naam, zocht broeder Jacob het dan maar elders: in Orleans, Aken en Keulen, waar hij talrijke zieken wist te genezen. Dat gaf hem blijkbaar weer zelfvertrouwen en, teruggekeerd in Parijs, behandelde hij 38 zieken, waarvan hij er geen enkele verloor. Daarna kwam een hooggeplaatste militair, maarschalk de Lorgnes, onder zijn mes terecht, die genas, maar bezweek later aan blaasstoornissen. Getroffen door dit soort noodlot in Parijs, hernam broeder Jacob zijn zwervende leven. Zo kwam Jacques ook in Gent terecht, waar hij meerdere personen ‘van den steen sneed’.

Afb. 1. Staaroperatie in het oude Indië. Indische aquarel uit de 19de eeuw.
Bij Neetens (1990) overgenomen uit *The British Journal of Ophthalmology*, 1918, deel 2.

Afb. 2. Gallo-Romeinse kataraktnaalden in 1975 gevonden in de bedding van de Saône, Dept Saône et Loire. Uit Neetens (1990).

Palfijn had geen hoge dunk van die Frère Jacques. Hij verhaalt in zijn *Nauwkeurige Verhandelingen van de voornaamste Handwerken der Heelkunde*, verschenen in 1710 (zie GT 2019 nr. 2), het droevige wedervaren van de Gentse kanunnik Dollage die aan waterbreuk (allicht liesbreuk) leed. Een Gentse chirurgijn had hem al een aantal keren vocht afgelaten met een troiscart (trocart). Dat is een dikke puncteernaald in een metalen buisje dat na de steek enige tijd ter plaatse blijft om het vocht af te laten. De rest van het verhaal laten we over aan Palfijn. ‘Maer frère Jacomo den Eremijt in de stad gekomen zijnde, soo heeft dezen heer, ’t zij door ongeduld, raed van vrienden, of omdat hij wel wilde met het gemeyn der menschen bedrogen zijn, zig in de handen van dien onwetenden mensch (broeder Jacques) begeven om genezen te worden, denwelken hem zonder reden of nootzakelijkheid den teelbal weggenomen heeft, maar hij (de kanunnik) is ten einde de drij weken, de wonde bijna genezen zijnde, met convulsieve trekkingen, zeer ellendig gestorven.’

‘Ogen pellen’, ‘staar lichten’

Bij grijze staar werd de lens met troebele inhoud uit het lenskapsel verwijderd, waarna men terug licht zag en voorwerpen kon onderscheiden, zij het steeds wazig. Er werd dus geen nieuwe lens geplaatst, zoals nu het geval is. Dit was een zeer oude techniek (afb. 1 en 2), die al lang in het Verre Oosten en bij ons ook in de Oudheid toegepast werd (Neetens, 1990).

Van Werveke vervolgt zijn relaas met de reizende ‘oogmeesters’, minder in aantal dan de steensnijders. De volgende beschrijving putte hij uit de briefwisseling van de Raad van Vlaanderen (het hoog gerechtshof van het graafschap). ‘In 1674 was er een snijder, Lotharingen van geboorte, die met zulke behendigheid de ogen kon pellen van personen die sinds jaren het gezicht totaal verloren waren, dat hij hun in enkele dagen het gezicht teruggaf, zoals hij gedaan had met Francis Pardo, gouverneur van het Spanjaardskasteel dezer stad, en met verschillende anderen’.

In 1710 liet het Gentse College van de Medicijnen, dat in die tijd toezicht hield op de beoefenaars van de geneeskunst, het beoefenen van oogheelkunde toe aan Daneel Heyndrickx, ‘operateur oculist en auriculist’ (ogen en oren). In 1723 en 1727 kwam N. Cyprianus in Gent aan, waar hij een ‘pensioen’ (vergoeding) kreeg van het stadsbestuur, op voorwaarde dat hij kosteloos noodlijdende patiënten zou behandelen die ondersteund werden door de ‘Openbare Onderstand’ (nu OCMW). De man verliet echter zo dikwijls de stad om elders te praktiseren dat de schepenen hem moesten ontslaan. In 1734 nam Willem Rauverix zijn plaats in.

In 1771 was het de beurt aan een ‘professor Hillmer, raadsheer aan het hof van Zijne Majesteit den Koning van Pruisen. Na hem kwamen nog anderen in de stad om, als men hun advertenties mag geloven, wonderbare genezingen te doen. Van Werveke eindigt met vertaalde uittreksels uit de zittingen van de Mairie (gemeenteraad) in de Franse Tijd.

‘Zitting van 29 Floreal, jaar VIII (van de Franse Republiek: 19 mei 1800). Burger (citoyen) Tadini, oogarts, toegelaten in de zitting, verzoekt en bekomt de toestemming van de vergadering om overmorgen te 8 uren smorgens, in aanwezigheid van het Gezondheidscomiteit, enige personen van de staar te lichten, in vergadering van de Municipale Raad.

Zitting van 1 Prairal, Jaar VIII (21 mei 1800). Op het gestelde uur bevond zich de oogarts Tadini in de zittingzaal van den Municipale Raad en heeft er de staar gelicht van de echtgenote van Frans Van Lanckere, wonende in de Sint-Lievens(poort)straat, 49 jaar oud, die volgens haar verklaring sedert één jaar volkomen blind was. Hetzelfde gebeurde met de echtgenote van Gaspard Blondeel, ongeveer 60 jaar, ook volkomen blind sedert één jaar. Dit in het bijzijn van de Geneeskundige Commissie en andere omstaanders. Zodra de bewerking gedaan was, konden de vrouwen voorwerpen onderscheiden, de laatste beter dan de eerste. Tadini werd door verschillende vakmannen toegejuicht, om de handigheid en de vastberadenheid die hij bij de bewerkingen had betoond.

Met dank aan Jan Bouckaert (Palfijnstichting)

Referenties

- Van Werveke, A. (1936). Rondreizende heelkundigen. In: *Gedenkbladen uit het leven onzer voorouders*. Willemsfonds, Gent, uitgave nr. 171, p. 180-184.
- Neetens, A. (1990). Evolutie der oogheelkunde door de eeuwen heen. In: Van Hee, R. (ed.). *Heelkunde in Vlaanderen door de eeuwen heen*. Brussel, Gemeentekrediet. p. 264-292.